
הקדמה

א. אגדות חז"ל והוראת "לב" התורה

על אגדות חז"ל כתב הרמב"ם :

הדרש הנמצא בתלמוד אין ראוי לחשוב שמעלתו נמוכה ותועלתו מעטה אלא הוא תכלית גדולה... לפי שאותן הדרשות –
אם יעוין בהן עיון פנימי, יובן מהן מן הטוב הגמור מה שאין למעלה ממנו, ויגלה מהם מן העניינים האלוהיים ואמיתות העניינים כל מה שלא רצו לגלותו אנשי החכמה וכל מה שכלו בו הפילוסופים דורות.
ואם תביט בו כפשוטו, תראה בו מהריחוק מן השכל מה שאין למעלה ממנו.
ואמנם עשו זה לעניינים נפלאים :
אחד מהם להפרות עיוני הלומדים
ועוד, לסנוור עיני הסכלים אשר לא יאירו ליבותיהם לעולם¹.

אלה שלמדו ואף לימדו אחרים את האגדות כפשוטן, כלא פחות ולא יותר מסיפורי אירועים שהתרחשו במציאות הארצית, זכו ממנו לביקורת חריפה מהולה ברחמים על דלות שכלם וידיעותיהם :

רוב אשר נפגשתי עימהם ואשר ראיתי חיבוריהם ואשר שמעתי עליהם, מבינים אותם כפשוטם... וזאת הכת הענייה יש לקונן עליה לסכלותה מפני שהיא מרוממת את החכמים לפי מחשבתה והיא משפילה אותם בתכלית השפלות והיא אינה מרגישה. חי ה' כי זאת הכת מאבדת הדרת הדת ומאפילה זהרה, ושמה דת ה' בהפך המכוון בה... ורוב מי שיעשה זה הם הדרשנים המבארים לבני אדם את אשר לא יבינו הם, והלוואי היו שותקים².

1. הקדמת הרמב"ם למשנה פרק ה, מהדורת ר"י שילת עמ' נב.
2. הקדמת הרמב"ם לפרק חלק, מהדורת ר"י שילת עמ' קלג. האגדה, בשימוש שלה במשלים, ממשיכה את דרכה של הנבואה (ראה מו"נ א: מו; אורות הקודש ח"א, חכמת הקודש פרק טז, עמ' כג) – "רוב נבואת הנביאים במשלים" (מו"נ ב: מז). לעומתן, לתורת משה – אף שיש בה גם ברכים של רמז, דרש וסוד – "יסוד של הפשט". התורה היא "לא בחידות" (במדבר יב ח). "סבלנו

לדעת הרמב"ם חז"ל באמצעות האגדות מלמדים "סתרי תורה" ("הדברים בתארים, ואין ירוחקו ממנו [=מה'] ומה עניין התארים המיוחדים לו, וכן הדברים בבריאתו מה שבראו, ובתיאור הנהגתו לעולם, ואין השגחתו בזולתו ועניין רצונו והשגתו וידיעתו בכל מה שידעהו, וכן עניין הנבואה ואין הם מעלותיה, ומה עניין שמותיו המורים על אחד ואם [=גם אם] הם שמות רבים, אלו כולם עניינים עמוקים, והם סתרי תורה באמת"³). סתרי תורה אלה טמונים בתוך האגדות כ"גרגרי לב מעטים עליהם קליפות רבות עד שיתעסקו בני אדם כולם בקליפות ההן וחשבו שאין תחתם לב בשום פנים"⁴.

האם כל אגדה היא משל? המהר"ל כותב שכל אגדה העוסקת "בדברים נפלאים" או ב"דברים שנראים... שממעטים מכבודו ית'⁵ היא משל. האם ייתכן שגם סיפורים אחרים המובאים בתלמוד הם משל? הבן איש חי משיב בחיוב: "יש מאמרים בברייתות ומימרות שהם נזכרים בתלמוד ואינם כפשוטם אלא נאמרו דרך משל, ואף על פי שאין פשוטם תמוה כלל... והמשכיל יבין מדעתו"⁶. כשצפונים באגדה – גם בשמות האישים⁷ והמקומות המוזכרים בה – רמזים לאמיתות אלוהיות אין להתעלם מרמזים אלה. זאת אף שייתכן שהאירוע שעליו מספרת האגדה התרחש, כולו או מקצתו, גם במציאות ההיסטורית⁸.

והננו סובלים מאלה אשר נתקן... הרמז, הדרש והסוד מהיסוד של הפשט" (מאמרי ראיה עמ' 177). ההלכה, בדומה לתורה, איננה משל שתחמו רעיוני בלבד; היא מחייבת ברמה המעשית.

3. מורה נבוכים א: לה.

4. מורה נבוכים א: עא.

5. מהר"ל, באר הגולה באר רביעי סוף פרק א.

6. שו"ת תורה לשמה סי' שסח. מקור לדבריו ולדברי המהר"ל לפניו הוא הגמרא בעירובין סג, א: "שמו ושם אביו למה? אלא: שלא תאמר משל היה". התורה לשמה והמהר"ל חולקים בהגדרת הסיפור שם – האם הוא פלא כפי שכותב המהר"ל, או לא תמוה כלל.

7. המציאות הארצית מסוגלת להעלות על במת ההיסטוריה אישים ששמותיהם נשמעים כלקוחים מאגדות חז"ל. בבחירות לנשיאות ארה"ב בשנת תשס"ה התמודדו שני מועמדים – "בוש" ו"קרי". "בוש" נבחר והיה הנשיא האמריקאי הראשון שתמך במזימה המבישה להקים מדינה ערבית עצמאית ממערב לנהר הירדן; "קרי" מונה בתשע"ג למזכיר המדינה של ארה"ב והיה חסיד נמרץ של אותו רעיון נבזי וטמא להפר את הברית בין ישראל לארצו.

8. מהמהר"ל בתפארת ישראל פרק מא אנו למדים על חריגים לכלל המובא בעירובין סג, א, שלפיו אם מוזכר שמו של אדם ושם אביו בתוך הסיפור, סימן הוא שמדובר בסיפור עובדתי; כשגם השמות מצביעים על תוכן פנימי כגון "דמא בן נתינא מאשקלון" (קידושין לא, א) ניתן לפרש את הסיפור כמשל. ראה בבא בתרא טו, א שמקשים על הדעה ש"אויב משל היה" מכך ש"אם כן,

אמנם מצווה ללמד את האגדות גם למי שאין לו כלים להעמיק בעניינים אלה שברומו של עולם, אך מי שמלמד את האגדות לציבור הרחב לא ילמד את הסיפור כתיאור אירוע היסטורי אלא כמשל המחנך את השומעים למידות טובות.

"להבין משל ומליצה דברי חכמים וחידותם" (משלי א ט). למשל יש שלושה רבדים: רובד ה"משל" שהוא לא יותר מסיפור או תמונה; רובד ה"מליצה שהוא פשוט" – מסר המכוון לשיפור המידות; ו"חידה כלומר סוד"⁹. הרובד המוסרי בענייני תיקון החברה הוא "טוב ככסף", הבנת האגדה ברובד זה היא הבנה אמיתית, אף שעמוק יותר ממנו מצויה האמת האלוהית שערכה לעומת הנמשל המוסרי הוא "כזהב אצל הכסף"¹⁰. עם הזמן ייתכן ומי מן השומעים את האגדה ירכוש את הכלים החסרים לו – ואז יחזור לעיין שוב באגדות שלמד ברובד המוסרי, כדי להשיג גם את הרובד הפנימי יותר שבתחילה היה מעבר להישגו¹¹.

ב. רק הוראה באמצעות משלים מאפשרת דעת אמיתית של העניינים האלוהיים

השימוש באגדות לרמוז על אמיתות אלוהיות במקום ללמדן כסדרן ובהסבר מלא נועד "לסנוור עיני סכלים"¹² – להערים קשיים בפני מי שמבקש לצבור ידיעות אודות אמיתות אלו רק כדי להניחן על מדפי ההכרה שלו, שם יוכל לעיין בהן או להשתעשע בהן כשנוח לו או להתפאר בהן בפני חבריו, מבלי שתצטרפנה אל חייו כחלק מהגדרת זהותו. אמיתות אלו ניתנות לידיעה אמיתית רק בהתמזגות הנפש אתן. עליהן כתב הרמב"ם: "קיום הנפש [הוא] בקיום מושכלה והיותה היא והוא דבר אחד"¹³; השגתן

שמו ושם עירו למה? ". הרמב"ם במורה נבוכים ג: כב מזכיר את הדעה שאיוב משל היה, ומסביר בהמשך דבריו שהשם "עוץ", מקומו של איוב, "כאילו יאמר לך: הסתכל בזה המשל והתבונן בו והעלה בידך ענייניו והבינם". ראה מאמר לרבי אברהם בן הרמב"ם (המובא בתחילת ספר עין יעקב) ד"ה החלק הרביעי, הכותב שישנן מעשיות שבהן הורכבו משלים בעובדות שאירעו בעולם – ראה תוספות בבא בתרא טו, א ד"ה איוב לא היה ולא נברא, שלדעת ריש לקיש במדרש, איוב היה אך לא פקדו אותו הייסורים המוזכרים בספרו.

9. דרשת הרמב"ן על קהלת (כתבי הרמב"ן ח"א, מוסד הרב קוק עמ' קפ).
10. פתיחה למורה נבוכים, מהדורת אבן שמואל בכרך אחד, מוסד הרב קוק, עמ' יא.
11. רמב"ם, הקדמה למשנה, מהדורת ר"י שילת עמ' נג.
12. הטעם השני שמזכיר הרמב"ם בהקדמה למשניות לשימוש באגדות ללמד אמיתות. ראה לעיל ליד ציון הערה 1.
13. הקדמה לפרק חלק, מהדורת ר"י שילת עמ' קלו.

היא השלמות "בה האדם אדם"¹⁴. איסוף מידע על אמיתות אלו שלא לתכלית גדולה יותר הוא חסר ערך; דעת אמיתית אין בו. "ההאמנה אינה העניין הנאמר בפה, אבל העניין המצויר בנפש"¹⁵. לכן –

אלו העניינים אין הם ממה שילמדו ויורו אותם בישיבות החכמה אלא ירמזו בהם בספרים רמזים נסתרים. וכאשר יגלה ה' המסווה מלב מי שירצה [מי שרצוי לפניו – הר"י קאפח], אחרי התלמדו בחכמות – יבין ממנו לפי ערך שכלו¹⁶.

לא הוא אלא ה' יגלה את "המסווה" המונע ממנו את הבנת האמת שבאגדה. הלימוד הכרחי להשגת האמת אך אין די בו; הלומד זקוק למתנת אלוהים.

אין לאדם, עם החכמה וההשתדלות בדרישה, אלא לייחד לבו לה' ולהתפלל ולהתחנן אליו עד שיבוננהו וישירהו, ויגלה לו הסודות הגנוזים בכתובים. כמו שמצאנו דוד ע"ה עשה כן, והוא אומר: "גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך" (תהלים קיט יח)¹⁷.

כשמתגלה האמת האלוהית למי שמבקש אותה, גילוייה בא אליו כהברקה או כהבזק אור של "גשם טהור זך":

פעם יוצץ לנו האמת עד שנחשבנו יום ואחר כן יעלימוהו הטבעים והמנהגים עד שנשוב בליל חשוך, קרוב למה שהיינו תחילה, ונהיה כמי שיברק עליו הברק פעם אחר פעם והוא בליל חזק החשך... יש מי שיהיה לו בין ברק וברק הפרש רב והיא מדרגת רוב הנביאים... ויש מי שלא יגיע למדרגת שיאור חשכו בו בברק, אבל בגשם טהור זך, או כיוצא בו מן האבנים וזולתם אשר יאירו במחשכי הלילה, ואפילו האור ההוא הקטן אשר יזריח עליו גם כן אינו תדיר, אבל יציץ וייעלם כאילו הוא להט החרב המתהפכת¹⁸, וכפי אלו העניינים יתחלפו מדרגות השלמים¹⁹.

תפקיד המשל הוא להכין את נפשו של הלומד לקבל את ההבזק: השימוש במשלים מאלץ את מי שמבקש לפענח אותם לחפש את הקשרים ביניהם – בין המילים שבהם,

14. מורה נבוכים ג: נד.

15. מורה נבוכים א: נ.

16. הקדמת הרמב"ם למשנה פרק ה, מהדורת ר"י שילת עמ' נג.

17. שם.

18. ראה בספרנו מנפת צוף ח"א פרק כ עמ' 291.

19. פתיחה למורה הנבוכים.

בין הציורים שבהם – לבין כל מה שכבר ידוע לו; לבחון את התחושות המתעוררות בו למקרא המשל כדי לגלות מה הולידן, לראות אם יש בהן אמת ואם לאמת זו תרומה להבנת המשל; להשוות בין מבנה היחסים שבתוך המשל לבין דפוסי היחסים הפנימיים בנושאים רחוקים שכבר מוכרים לו. ההקבלות והקשרים ידועים לנפשו גם בטרם נתגלו להכרתו. העלאתם וכינוסם יחד הם עבודת הכנה נפשית, הכנה המאפשרת לאחר מכן את שילובם לאמת אחת בהירה אם וכאשר יחון אותו ה' בהבזק הארה עליהם.

אין האמת מתגלה לאדם קטעים קטעים, אלא על ידי הופעה כללית בבת אחת. וכל טורח הלימוד של הקטעים הוא בא להכשיר את האדם להופעה כללית.²⁰

לכן מי שיבקש ללמד את זולתו מן האמיתות שנודעו לו כדי שהשומע או הקורא ידע אותן דעה נפשית אמיתית כמו שהוא עצמו יודע אותן, ימצא שעליו להציגן לפניו באמצעות משלים.

כשירצה אחד מן השלמים כפי מדרגת שלמותו, לזכור דבר ממה שהבין מאלו הסודות אם בפיו או בקולמוסו, לא יוכל לבאר אפילו מעט השיעור אשר השיגוהו ביאור שלם כסדר, כמו שיעשה בשאר החכמות... אבל ישיגוהו בלמדו לזולתו מה שמצאהו בלימודו לעצמו, ר"ל מהיות העניין מתראה מציץ ואחר יתעלם, כאילו טבע העניין הזה הרב ממנו והמעט כן הוא.²¹

הרמב"ם מתאר את ההשקעה הנפשית והשכלית שמוציא הלומד המבקש לפענח את אגדות חז"ל כדי להגיע באמצעותן אל האמת:

בכל עת שתגיע לדבר מדבריהם ממה שירחיקוהו השכל, תעמוד אצלו, ותדע שהוא חידה ומשל, ותלין טרוד הלב, עסוק המחשבה, בפירושו, דואג למצוא דרך האמת ודעת הצדק, כמו שאמר: "למצוא דברי חפץ וכתוב יושר דברי אמת" (קהלת יב י').²²

ג. משלים מקרבים ומשלים המגלים את המוסתר בתוכם

הרמב"ם מצביע על שני סוגים של משלים:

20. אורות הקודש ח"א, הגיון הקודש פרק יב "הופעת האמת והלימוד", עמ' קעז.

21. שם.

22. רמב"ם, הקדמה לפרק חלק, מהדורת ר"י שילת עמ' קלד-קלה.

בסוג האחד הנמשל איננו האמת האלוהית המבוקשת. תכליתם של משלים אלה היא לקרב את הלומד אל האמת שלב אחר שלב מתוך היקשים רבים. כשהלומד יבין את היחסים הקיימים בין הגורמים בתוך המשלים תתעורר בו מחשבה שייתכן ויחסים אלה או הדומים להם מאפיינים את האמת שאליה הוא מבקש להגיע, ותעזור לו להעמיק עד למקומה. בשיר השירים רבה נעזר רבי חנינא במשל כדי לתאר את דרך פעולתו של סוג זה של משל, והרמב"ם מצטט את דבריו בפתחה למורה הנבוכים:

למה היו דברי תורה דומים עד שלא עמד שלמה? לבאר שהיו מימיו עמוקים וצוננים ולא היה אדם יכול לשתות מהם. מה עשה פיקח אחד? סיפק חבל בחבל ומשיחה במשיחה ודלה ושתה. כך היה שלמה יורד ממשל למשל ומדבר לדבר עד שעמד על בוריה של תורה²³.

בסוג השני של משל, האמת המבוקשת עצמה מסתרת בתוך המשל. כך מצטט הרמב"ם²⁴ את המשך דברי המדרש:

רבנן אמרי זה המאבד סלע או מרגלית בתוך ביתו. עד שהוא מדליק פתילה בכאיסר מוצא את המרגלית. כך המשל הזה אינו כלום, וע"י המשל אתה רואה את דברי התורה.

את הדברים האלה מפרש הרמב"ם כך:

והתבונן ביאורם ז"ל, כי תוכות דברי תורה הם המרגליות, ופשוטו של כל משל אינו כלום. ודמותם הסתר העניין הנמשל בפשוטו של משל, כמי שנפלה לו מרגלית בביתו והוא בבית אפל בלום ויש בו כלים²⁵ רבים, והנה המרגלית בבית אפל אלא שהוא לא יראנה ולא ידע בה וכאילו יצאה מרשותו, כי נמנעה ממנו תועלתה עד שידליק הנר.

פירוש זה למדרש מעלה תהיות. מדברי הרמב"ם נראה ש"פשוטו של משל" הוא הבית האפל: "הסתר העניין הנמשל בפשוטו של משל, כמי שנפלה לו מרגלית בביתו והוא בבית אפל בלום ויש בו כלים רבים". אך מהמדרש עצמו משתמע ש"פשוטו של משל" הוא הפתילה: "הוא מדליק פתילה בכאיסר [ו]מוצא את המרגלית. כך המשל הזה אינו כלום, וע"י המשל אתה רואה את דברי התורה".

23. שיר השירים רבה א: ח מובא ברמב"ם שם עמ' י.

24. פתיחה למורה נבוכים, מהדורת ר"י שילת עמ' י.

25. בתרגום פרופ' שוורץ: "גרוטאות".

הרמב"ם איננו מתכחש לכך שהמדרש מזהה את "פשוטו של משל" עם הפתילה. החידוש של הרמב"ם הוא ש"פשוטו של משל" הוא גם הבית האפל שבו חבוי הנמשל, וגם הפתילה שהדלקתה מאירה על הנמשל החבוי ומגלה אותו²⁶. לפי ההבנה שפשוטו של משל הוא רק הפתילה, הייתה עולה השאלה: מדוע חבוי האמת המבוקשת בבית אפל? האם בטבעה נמצאת האמת האלוהית במקום "אפל, בלוס" מלא "כלים רבים" מיותרים? האם שם מקורה של האמת האלוהית? הרי רבי חנינא המשיל את מקום הימצאותה של האמת ל"באר שהיו מימיו עמוקים וצוננים"? הקושי להגיע אל האמת במקורה הוא המרחק שלה מהאדם המבקש אותה, אך שם היא נמצאת בטוהרה; אין שם חושך או ערובייה המסתירים אותה. אדרבה, במקורה דומה האמת למים מרווים צוננים שאין צורך בסינונם.

גם מדברי רבנן במדרש אנו למדים שהמרגלית בבית האפל איננה במקומה הראשון הטבעי – היא אבדה. מי שמחפש אותה הוא בעלה מני אז, שקודם לאיבודה החזיק בה במקום שבו לא הייתה מעורבת בכלים אחרים²⁷.

דעת אלוהים בכללותה היא צורתו של "האדם"²⁸ הכללי – "צלם אלוהים"²⁹. זהותו הפרטית של כל אדם היא דעת האלוהים שלו האישית, האמת האלוהית כפי שהיא מתגלה בזווית המיוחדת לו. האמת האלוהית מצטיירת לו עם הדגשים שונים מאלה שבהם מתגלה אותה אמת אלוהית בזוויתו השונה של אדם אחר – לא ראי אברהם אבינו כראי יצחק אבינו. יחד משלימים הפרטים מזוויותיהם השונות את ההתגלות השכלית הכללית של האמת האלוהית הנודעת לאדם. האמיתות שמשג כל אדם בחייו בעולם הזה היו שלו מאז, הוא איננו יוצר אותן בעבודתו ובליימודיו; בעבודתו בעולם הזה הוא מתחבר אליהן ומבטא אותן כאן, בארץ³⁰.

במקורן בנפש האדם, האמיתות האלוהיות הן "מים עמוקים וצוננים" אבל רחוקים מהשגה. האדם המבקש להתחבר אליהן יכול להתקרב אליהן בדרך שמתאר רבי

26. השווה לדברי הרב קוק, אורות הקודש ח"א, הגיון הקודש פרק ו "התגלות תדירית", עמ' קעג: "זהו סוד הצימאון ורו הריווי". ראה פירוש אברבנאל לפתיחת מורה נבוכים, שם דן במשל הבית האפל והנר ונותן הסבר לדברי הרמב"ם, אך חולק על הרמב"ם בפירוש המדרש.

27. ראה אורות הקודש ח"א, הגיון הקודש פרק יג "החידוש והנלמד", עמ' קעח: "המחדש העליון איננו מחדש כי אם מעתיק, מביא אורות חדשים חיים ממקום עליון מקורי אל המקום שעוד לא היו שם".

28. מורה נבוכים א: א-ב.

29. הלכות יסודי התורה ד: ח-ט.

30. ראה בספרנו מנפת צוף ח"א פרק לה, ייעודו של האדם הפרטי ונצחיותו, מעמ' 470 ואילך.

חנינא: לקשור משל למשל, חבל לחבל, עד שקרבתו תאפשר לו לדלות את המים ישירות מעומק הבאר.

דרך אחרת תיארו רבנן, שבה מי שמבקש להתחבר אל האמיתות איננו מגיע מהיקש להיקש עד למקור המים אשר בצורת נפשו. האמיתות מגיעות אליו, לתודעתו הארצית, בדרך משלים אשר בתוכם הן מסתרות. להבדיל מטרת הופעתן במקורן, בתודעה הארצית שלו אין הן מתגלות כפי שהן, אלא מעורבות באסוציאציות שונות שמעלה המשל יחד עם האמת החבויה בו. האפלה שבעולם הזה איננה מאפשרת למי שמבקש את האמיתות האלו – שמקורן צורת נפשו – להבחין בהן. הן שלו אך הן אבדו לו בתוך ביתו, "בית אפל בלום" – ב"פשוטו של משל" המשמש להן מסתור בתודעתו הארצית.

אך "פשוטו של משל" הוא גם פתילה. עיון בו של מי שמחפש את אבדתו – מתוך דאגה הטורדת את שנתו ומתוך תפילה לה' שיבוננהו – עשוי להביא להדלקת הפתילה ולהארת תודעתו הארצית באור יקר שישפיע עליו ה' ממקור שלמעלה מתודעתו. גם על כך רומז המשל של המרגלית האבודה לבעליה בתוך ביתו האפל: מי שנמצא בבית אפל בלום, שבו כבה כל נר וכל אש, חייב היה בימי קדם לפנות אל מחוץ לבית האפל לבקש אש כדי להדליק ממנו את הפתילה שיאיר על המרגלית שאבדה לו.

ד. דבקות בתורה מונעת בלבול בין הארה שכלית להזיה דמיונית

האור המאיר מלמעלה הוא שפע השכל האלוהי, אמת חיה, היורד כברק על האדם כדי "לגלות את המסווה" ולהדליק את הפתילה. הוא מגיע "ממרומים, ממקור הדעת, מאוצר החיים אשר בנשמת חי העולמים"³¹. כברק, נכנסת "מחשבה אלוהית רוממה בנשמה"³².

"באורך נראה אור" (תהלים לו י) ... בשפע השכל אשר שפע ממך נשכיל ונתיישר ונשיג השכל"³³: אמת זו היורדת מלמעלה משמשת צורה³⁴ למחשבות האמת של

31. אורות הקודש ח"א הגיון הקודש פרק ז "קשב החזון", עמ' קעד.

32. אורות הקודש ח"א הגיון הקודש פרק כ "ברקי המחשבה", עמ' קפד.

33. מורה נבוכים ב: יב. השווה לפירוש הרמב"ם לאבות ג: יז, מהדורת הר"י שילת עמ' סא: "אם לא נשיג מושכל – אין דעת לנו, ואם לא תהיה לנו דעת – לא נשיג מושכל לפי שבדעת נשיגהו".

34. ראה שמונה פרקים סוף פרק א עמ' רל-רלא: "והחלק השכלי [של הנפש] – הוא כוח הנמצא לאדם אשר בו ישכיל, ובו תהיה ההתבוננות, ובו יקנה החכמות... ודע שזאת הנפש האחת... היא כחומר, והשכל לה צורה. ואם לא תיקנה לה הצורה – תהיה מציאות ההכנה שבה לקיבול הצורה. והיא לבטלה".

האדם העולות לקראתה בצימאון מלמטה. "הנפש מתמלאת שובע ונדיבות רוח פנימית... מאלה הברקים החולפים ועוברים"³⁵.

מקשיבים את קול שיח הקודש ממרומים, קולטים את הרשמים, המתגלים, המתנוצצים כברקים, ממרומי הנשמה ושורשיה... כשחשק הקודש של הרוממות האלוהית בהדר כבודה – עטויה במעטה המוסר השלם בכל מהלכי החיים כולם – הולך ופורץ לו את דרכו, במידה זו סרים הם הקירות החוצצים, ואור ישר וקול ישר מגיע, ספוג אוצר חיים וחכמת אמת³⁶.

אמנם ישנה סכנה שהלומד יטעה ויחליף בין איזה דמיון שהעסיק את מחשבתו לבין אמת המתגלה לו בסיוע אלוהי. הרמב"ם מזהיר מפני קבלת אמיתות ממי שאיננו מצטיין בחכמה ובמוסריות ולכן איננו ראוי ליהנות מהארות שלטענתו שפעו עליו משמים:

העניינים ההם אשר ישיגום האנשים ההם, הם דעות היו להם ונשארו רישומיהם חקוקים בדמיונם עם כל מה שבכוחם המדמה, וכאשר ביטלו דמיונות רבות והשביתום, נשארו מקומות הדעות ההם לבד וייראו להם ויחשבו כאילו הם דברים מתחדשים ועניין בא מחוץ.

ומש'לם אצלי כאדם שיש עמו בבית אלף אישים [=פרטים] מבעלי החיים ויצא כל מי שבבית הוא מלבד איש אחד שהיה בכלל מי שבבית; וכאשר נשאר האדם ההוא עם האיש ההוא לבדו חשב שעתה נכנס עליו בבית, ואין העניין כן אבל הוא מכלל מי שלא יצא³⁷.

אך מה ישמור את האדם מהטעיית הדמיון – לא של אדם אחר, אלא שלו עצמו? ואולי האור שהתגלה לו איננו האמת אלא "בעל חיים" אחד מבין הדמיונות הנוהגים לשוטט בראשו? הרב קוק כותב שהוגה המרגיש שה' האיר לו בהבנת דברי התורה רשאי להיות בטוח שהדמיון איננו מטעה אותו אם יקיים תנאי חשוב אחד:

בטוחים נהיה מכל הזיה, מכל רשעה, מכל שקר, שאפשר להדמיון להעליב, אותנו בהם אם נחזיק בחזקה בעץ החיים של תורת אבות, בנועם מוסרה,

35. אורות הקודש ח"א הגיון הקודש פרק כא "זהר הנשמה", עמ' קפה.

36. אורות הקודש ח"א הגיון הקודש פרק ז "קשב החוץ", עמ' קעד.

37. מורה נבוכים ב: לח. כמה נפלאה התמונה שמצייר הרמב"ם – מבט אל תוך ראשו של אדם, שם מתגלה למתבונן ספארי (גן חיות פתוח שבו החיות מסתובבות מחוץ לכלובים) שלם של דמיונות – חיות גדולות וקטנות מכל הסוגים ומכל הצבעים, מטיילות או נחות בעת שהאדם, שהוא בעל הספארי, מנהל כלפי חוץ את חייו הרגילים.

במצוותיה ופיקודיה בכל אורחות החיים, ביחסנו הנאמן לאדם הכללי, למשפחה ולאומה, לחיים ולכל משאלותיהם³⁸.

על הידיעות העליונות אין מקום לשאול: מהיכן יודעים? כשמוצאים בקרב הנשמה רוח עליון, ואוצר ידיעות מסודרות, מתאימות זו לזו, זהו היותר עליון שבכרורים... האמצעי היותר מוכשר... להגיע לידיעה עליונה זו שהנשמה מפכה מקרב עומק עמקים שלה... היא דבקות בד' בכל כוח, והגיון רזי תורה³⁹.

לשם כך על ההוגה לשפר מעשיו ולטהר מידותיו⁴⁰ ולרכוש ידיעה תורנית מקיפה שעליה יתבססו חידושי בהבנת האגדה:

צריכה ההרחבה האגדית שתהיה נוסדת על בקיאות הגונה בכל ספרי המוסר המידות והדעות שיש לנו מכל גדולי וחסידים הדורות⁴¹.

מי שלומד תורה אינו לומד לעצמו. כנחל קטן שמימיו נשפכים אל נהר גדול, מחשבותיו וחידושי מתחברים לזרם אדיר של חכמת עם ישראל המתרחב ומתגבר מתרומותיהם של יהודים רבים לאורך הדורות. אם למרות מאמציו יטעה, ויידבק סיגי דמיון בהבנתו, אלה ייכתשו ויוסרו תחת מכות הגלים השכליים של חבריו ללימוד התורה – מן העבר, בהווה או בעתיד. דמיונות שצורפו לרעיונות שלא במקומם יועתקו למקום אחר בו יביאו ברכה, ואם אין להם מקום כלל – הם ייעלמו.

ה. מקור האגדות – רוח הקודש של חכמים

כהשגת האמיתות מתוך האגדות כך גם יצירת האגדות על ידי חז"ל. הלבשת האמיתות בסיפורים ומשלים היא עבודה נשמית המסתייעת בהברקה מלמעלה⁴²: "הטובות שבאגדות נאמרות ברוח ה'"⁴³, "מעין דוגמתם של נבואה ורוח הקודש"⁴⁴.

38. אורות הקודש ח"א הגיון הקודש פרק א "ההופעה כשריד הנבואה", עמ' קסה.

39. אורות הקודש ח"א הגיון הקודש פרק לח "בירור הוודאות", עמ' רט. ראה מהר"ל באר הגולה תחילת באר החמישי: "נמצא בדבריהם איזה עניינים שייראה לאדם רחוק מן הדעת, וסתומים הם במקומם, וסודם נגלה מבואר במקום אחר, כמו במדרש ספר הזוהר, ובמדרש הבהיר לרבי נחוניא בן הקנה, ושאר ספרי חכמה".

40. על משקל דברי הרב קוק, קבצים מכתב יד קדשו ח"א פנקס פ"א פסקאות (יפו) אות עב, עמ' קפט.

41. הקדמה לעין איה ברכות ח"א עמ' יח.

42. ראה בספרנו מנפת צוף ח"ב עמ' 841-842, בעניין דברי הרמב"ם בפתיחה למורה נבוכים על הסתירות בדרשות חז"ל. ראה גם אורות הקודש ח"א הגיון הקודש פרק לז "וודאות המסתכלים הפנימיים" עמ' רח: "הסתירות שבאות מעולם אחר, אינן תופסות מקום אצלם כלל, וברורה היא

בהשגה הנבואית רואה הנביא בחוש הדמיון הנבואי שלו את התמונות ואת הדמויות המתוארות בדברי נבואתו. התמונות הן נבואה, "צורות נבואות, האלוה ית' בראן"⁴⁵ כמו הנמשל השכלי שעליו הן מצביעות. הקדוש־ברוך־הוא ולא הנביא הוא המלביש את האמיתות במשלים שראו הנביאים. כפי שכותב הרמח"ל:

כך כתיב בהדיא: "וביר הנביאים אדמה" (הושע יב יא) שהוא ית"ש מסתיר ענייני מחשבתו העמוקה באותם המשלים הנבואיים... ויפה כח הנביאים שרואים החזון ומבינים העניין... אין מה שאנו אומרים משל ורמז גרידא אלא שהראייה הוא כך ממש⁴⁶.

אמנם הרמב"ם, בעקבות המדרש, תיאר את פשוטו של המשל הנבואי⁴⁷ "לא כלום" – אין בפשוטו של משל לא הוראה מוסרית ולא אמת אלוהית. אך כאמצעי המותאם להשגת האמיתות ערכו רב. בו קולט הדמיון את האמיתות. לכן ערכם של משלי שלמה – של פשוטי המשל ולא רק של הנמשל השכלי הטמון בהם – אינו פוסק גם לאחר שרבים גילו באמצעותם את המרגליות שאבדו להם וגם לאחר שפירשום חכמי ישראל במשך הדורות.

כך גם באגדות חז"ל; ערכם של סיפורי האגדה רק עולה ככל שמשמעותם האמיתית מתבהרת.

אמר רבי אבדימי דמן חיפה: מיום שחרב בית המקדש, ניטלה נבואה מן הנביאים וניתנה לחכמים... הכי קאמר: אף על פי שניטלה מן הנביאים, מן החכמים לא ניטלה⁴⁸.

הרמב"ן מפרש את דבריו של רבי אבדימי כך:

להם האמת לאמיתה, שכל הסתירות אינן אלא לפי תנאי השכל המצומצם, שאין לו ערך כלל עם האמת הגדולה בהחלטתה העצמית".

43. קבצים מכתב יד קדשו ח"א פנקס פ"א פסקאות (יפו) אות ע, עמ' קפח.

44. אורות הקודש ח"א חכמת הקודש פרק טז "איחוד התורה והנבואה", עמ' כג.

45. מורה נבוכים א: מו.

46. קל"ח פתחי חכמה פתח ז.

47. מדרש שיר השירים שמצטט הרמב"ם דן במשלי שלמה שנאמרו ברוח הקודש של ספרי הכתובים שיר השירים, משלי וקהלת ולא נבואה; אך הרמב"ם משתמש בו כדי לקבוע עיקרון כללי שהוא מייחס למשלי הנביאים כולם.

48. בבא בתרא יב, א.

אף על פי שנטלה נבואת הנביאים שהוא המראה והחזון, נבואת החכמים שהיא בדרך החכמה לא נטלה, אלא יודעים האמת ברוח הקודש שבקרבם⁴⁹.

שלא כבנבואה שבה היו הנביאים "רואין... בראיה ממש... כל צפיית החכמים היתה רק בהבנת הלב"⁵⁰ שהוא מדרגת צפייה ולא בראיה⁵¹.

תניא, אמרו לו לרבי יהודה: הרבה צפו לדרוש במרכבה ולא ראו אותה מימיהם. – ורבי יהודה: התם באבנתא דליבא תליא מילתא [=בהבנת הלב תלוי הדבר], והא קא מיכוין וידע⁵².

רבי צדוק הכהן מלובלין מסביר ששונה צפייה מראייה בכך שהיא "מרחוק יותר" שאין שם ראייה גמורה⁵³. ה"ריחוק" היחסי שמאפיין את רוח הקודש של חכמים לעומת נבואתם של הנביאים מתאר את ההבדל בין חיבור האדם לחכמה האלוהית שבשורש המציאות, לבין חיבורו אל המציאות עצמה שבה החכמה האלוהית כבר יצאה אל הפועל ברצונו וביכולתו של הקדוש־ברוך־הוא. נביא רואה מציאות: "מראה' נגזר מן 'ראה' – והוא שיגיע לכוח המדמה משלמות הפועל עד שיראה הדבר כאילו הוא מחוץ"⁵⁴. חכם צופה במחשבה האלוהית המחייבת את אותה המציאות.

הבחנה זו עומדת מאחורי העיקרון שלפיו נביאים שונים לא יראו נבואות חולקות – המציאות היא אחת. לעומתם, לחכמים שונים דעות חלוקות אף שכל אחד הגיע לעמדתו מכוח רוח הקודש שבקרבו: "חכם הוא דבוק בחכמתו של השם יתברך שהוא במחשבה שבמוח שם אפשר להיות שני הפכים בנושא אחד"⁵⁵. מציאות אחת יוצאת משקלול של היבטים, לעיתים סותרים, המשתתפים במחשבה המורכבת⁵⁶.

אף שצפיית החכמים ברוח הקודש שלהם שונה מראיית הנביאים, גם באגדות חז"ל הביטוי המוחשי שנתנו לאמיתות אינן "משל ורמז גרידא": "רוח הקודש מתפשטת... על האגדות"⁵⁷. האמיתות שהשיגו חכמים בכוחם השכלי מתורגמות בכוח המדמה

49. חידושי הרמב"ן בבא בתרא יב, א ד"ה הא דאמרי'.

50. ראה תוספות עבודה זרה כח, ב ד"ה שורייני דעינא בליבא תלו.

51. פרי צדיק, קדושת השבת מאמר ז ד"ה והשגת הנביאים.

52. מגילה כד, ב.

53. פרי צדיק שם.

54. מורה נבוכים ב: לו.

55. רסיסי לילה אות טז [א] עמ' 20. ראה בבא בתרא עה, א, מחלוקת מלאכים המקבילה למחלוקת אמוראים לגבי האכנים שבשערי ירושלים. ועיין נצח ישראל פרק נא.

56. עיין באר הגולה באר א פרק ה.

57. אורות התורה יג: א. בארץ ישראל "יכולה רוח הקודש להשפיע גם על תוכן ההלכות".

שלהם – כוח המלווה ומשלים את השכל בהשגת אמיתות אל⁵⁸ – לאותה שפת תמונות שבה ראו הנביאים את נבואותיהם: "תמצאם בכל התלמוד והמדרשות נמשכים כפי פשוטי דברי הנבואה"⁵⁹. האגדות שנאמרו ברוח הקודש הן הדרך שבה דמיינו החכמים את האמיתות בעת אשר השיגו אותן בהבנתם השכלית⁶⁰ ואחת היא אם ההופעה הראשונית התגלתה לחכם בצירוף שהוא מדמיין ואחר כך מברר בניתוח שכלי, או במחשבה מופשטת המעוררת את הדמיון⁶¹.

1. התמונה האגדית ממשיכה לעד "להפרות את עיון הלומדים"⁶²

מן ההיבט החינוכי, ערכן של האגדות נשמר גם לאחר פירושן על ידי ראשונים ואחרונים, מכיוון שהתמונות שבהן צייר הדמיון של חכמינו את האמיתות הן רחבות יותר – אף אם הן ממוקדות ומזוככות פחות – מן ההסברים השכליים הניתנים להן.

המחשבה איננה כי אם כסיפור דברים, לא ייתכן בה לתאר שני דברים יחדיו, ואילו יהיה אפשר, לא ייתכן לשומע לכלול אותם יחד, כי החלקים אשר נראה אותם מהמדינה ואנשיה בשעה אחת, לא יסבלם ספר גדול⁶³.

הדמיון כולל בתמונה אחת אמיתות רבות, כפרטים או כיחסים בין פרטים שונים בתוך אותה תמונה. אלו מתבררות לנו אחת אחת לפי יכולתנו הנפשית והמוסרית לתת להן ביטוי שכלי:

באוצר הדמיון מונח כל האמת וכל הגודל שמתברר קמעא על ידי כמה צינורות, מקטינים ומזככים, של השכל... השכל הרציונאלי שלנו אינו כי אם תלמיד קטן, המסביר קצת את כל אור החיים אשר בדמיונו העשיר והקדוש⁶⁴.

58. ראה אורות הקודש ח"א הגיון הקודש פרק נז "כח המדמה", עמ' רלא.

59. מורה נבוכים א: מו.

60. "הדבר ידוע שהוא [=האריז"ל] לא המציא לו משלים להלביש דבריו, דאם כן למה בחר לו במשליו האלה? גם ודאי צריך בלוי זמן עצום לזה, לחקור איך להלביש דברים במשל, שיהיה מכוון לנמשל. אבל כל השגותיו היה דרך צפייה בנסתרות, והוא ראה כל המראה הזה כדרך שראה יחזקאל המרכבה" – רבי צדוק הכהן מלובלין, ספר הזכרונות אות ג [ט] עמ' 166.

61. ראה אורות הקודש ח"א הגיון הקודש פרק סז "מהלך הדמיון והשכל", עמ' רמ ושם פרק סח "פגישת הדמיון והשכל", עמ' רמא.

62. הקדמת הרמב"ם למשנה פרק ה, מהדורת הר"י שילת עמ' נב.

63. ספר הכוזרי ד: ו.

64. אורות הקודש ח"א הגיון הקודש פרק נא "אור הדמיון", עמ' רכג.

בתוך סיפורי וציורי האגדה ישנן אמיתות שבירוך השכלי נמשך לאורך הדורות. "האגדות הנה בתור אור זרוע... נטוע על תלמי לב הנפשות הנותנות שכמם לסבול עולה של תורה וחכמה. הן הוכנו... למען כל המון הרעיונות הטובים... שיוכלו לעורר על פי קשרים הגיוניים"⁶⁵. ההשגחה האלוהית מזמינה להוגים בהן "סיבות", מפגשים עם ידיעות ורעיונות חדשים, שיעוררו את הבנת האמת שבתוכן⁶⁶. זאת ועוד: מכיוון שהבנת עומקן של האגדות מחייבת מוסריות טהורה, עם התקדמות העולם לקראת תיקונו המוסרי מתרחבת התביעה להבנת האגדות לעומקן:

הטובות שבאגדות, הנאמרות ברוח ה', הינן מסבירות את התוצאה המוסרית היותר טהורה. לפי אותו הערך שלא נתקבלה עדיין התוצאה המוסרית במעמקי החיים, כך האגדות הינן קשורות להצד הפשטי שבהן, וכל הוצאה מידי פשטן, ומילוי סודותיהם, מביא לידי הריסה.... לאט לאט צועדת היא האנושיות, עולה היא במעלתה המוסרית מתוך עצם הטוב המתגבר בה, מפני שהיא מתפתחת ברוחה. היא מתעלה על ידי יחידה העולים למדרגה מוסרית גדולה. וכפי אותה מידה שהמוסר העצמי מתגבר, הולכת היא מדרגת הרזים ומתגלה, והגילוי נתבע לאשרה כמו ההעלם בימים הראשונים, האגדות מתפרשות ואור חדש מופיע⁶⁷.

סיבה נוספת ליכולתן הבלתי־נשחקת של סיפורי האגדה "להפרות עיוני הלומדים" היא עוצמת השפעתן על רגשותיו של מי שלומד דרכן את האמיתות הגנוזות בהן:

נראה מנפש האדם כי היא יִרְאָה בהימצא דברים מוחשיים מפחידים, מה שאינה יִרְאָה כאשר יסופר לה עליהם. כמו שהיא חושקת את הצורה היפה הנמצאת, הנראית, מה שאינה אוהבת כשיסופר עליה. ואל תאמין למתחכם, שיאמר כי מחשבתו מתחברת על סדר עד שיגיע אל כל העניינים הצריכים באלוהות בשכלו בלבד מבלתי שיסמוך אל מוחש, ומבלי אישור בראיית משל אם במילים או בכתב או בצורה נראית או דמיונית⁶⁸.

אילו הסברים, אמיתיים ככל שיהיו, יוכלו לעורר את עוצמת הרגשות שמעוררות –

- התמונה של דוד המלך כשכתרו הכבד של מלכום, אליל עמון, תלוי מעל לראשו?

65. הקדמה לעין איה ברכות ח"א עמ' יג-יד.

66. כפי שמסביר הרב קוק, שם בהמשך דבריו.

67. קבצים מכתב יד קדשו ח"א, פנקס פ"א פסקאות (יפו) אות ע, עמ' קפח.

68. ספר הכוזרי ד: ה.

- או התמונה של אביגיל היורדת אל דוד בסתר ההר כדי להציל אותו ואת מלכותו מכתמה של עבירה ולהאיר את דרכו באורה?
- או תמונתו של רבי מאיר מתפלל על רבו "אחר" שקיצץ בנטיעות, ועל חלקו בעולם הבא?

אך תמונות אלו פועלות על נפשו של אדם רק אם הוא מביט בהן מתוך הבנה, ולו חלקית, של האמת שבתוכן. ללא הבנה שתלויה את הציור, הציור לבדו ייוותר קליפה ללא "לב"⁶⁹ שאין בה יכולת להלהיב. בעל חוש מפותח ירגיש גם אז שיש בהן אוצר הנעול בפניו, והרגשה קשה זו תתניע בו את עבודת הנשמה היצירתית: כדברי הרמב"ם הוא ילין "טרוד הלב, עסוק המחשבה, בפירושו, דואג למצוא דרך האמת ודעת הצדק" עד שיגול ה' את המסווה מעל הבנתו.

69. כלשון הרמב"ם במורה נבוכים א: עא.

